

הרב ד"ר יחזקאל אפשטיין ז"ל (לונדון) / רעיון החירות בהלכות פסח

חג הפסח הנו עדות לאחד המאבקים המכריעים והמופלאים ביותר לחירות בתולדות האנושות: חג זכרון להשגת החירות בידי עם, שחי בשיעבוד אכזרי משך מאות בשנים. לפיכך נשמעת בחג הודייה על הגאולה, בשירי שמחה — שמחתם של כל בני משפחה יהודית על פעולת ה' שגאל את אבותיהם הנענים מידי נוגשיהם. אולם חג הפסח אינו חג זכרון בלבד. מאז ליל גושן, בו הפנו אבותינו את עורפם לעבדות ואת פניהם לקראת חירות וגאולה, היה חג הפסח לבני עמנו חג התקדשות לרעיון החירות, חג של נכונות מתוך שמחה לשאת את יעוד החירות, למענם ולמען העולם כולו.

מצוות הפסח מאשרות את יעוד החירות שהעם היהודי נטל על שכמו, ואמנם, בחינה מדוקדקת של מובנן העמוק של הלכות החג עשויה להבהיר לנו את מושג החופש, שערכו גדול בימינו אלה, הדוגמאות דלהלן אינן אלא מעט מזעיר להבהרתו. המצה, שבגללה נקרא חג הפסח אף בשם „חג המצות, מציגה בפנינו, מבחינת סמליותה התורנית, מעין סתירה. התורה מציינת אותה כ„לחם עני“, והתלמוד מתארה מצד אחד כלחם של מחסור, „לחמא עניא“, מצד שני כלחם של שירה: „לחם שעונין עליו דברים הרבה“, כ„לחם עני“, לחם של מחסור, — המצה הנה עדות ללחם שאכלו אבותינו בצאתם ממצרים, בברחם מנוגשיהם, כשלא היתה להם יכולת לאפות כיאות את לחמם: כ„לחם שעונין עליו דברים הרבה“, לחם של שירה, — המצה הנה עדות ללחם שאכלו בני ישראל הנגאלים, בשמחה ובהודייה לאלוקיהם, במהרה לקראת החירות הרומזת אליהם — „וישא העם את בצקו טרם יחמץ“, וכך מעידה המצה בעת ובעונה אחת על העבדות שמן העבר האחד, ועל החירות שמן העבר השני.

סתירה זו בנידון המצה מתפרשת בזכרנו, כי המושג „חירות“, על פי היהדות, אינו מכוון רק לשיחרור מעול כפייה חיצונית. המאפשר לאדם לנהוג ככל מאוויי לבו, דרך זו טוביל בהכרח לאנארכיה ולהפקרות ולפיכך, בסופו של דבר, כפי שלקח הוויסטוריה מורה לנו, לנסיגה ביודעין ולכניעה מרצון לשיעבוד מחודש. חירות חומרית חייבת לעבור בכור היתוך של פיקוח עצמי. אחרת, לא תוכל להתקיים. חירות שמטילה על עצמה הגבלות, עשויה להיות כסולם להתעלות האנושות לקראת קידמה, בה בשעה שהפקרות אינה אלא אות לגזר דין מוות על החירות. מעין כרוז המקדש פני שיעבוד מחודש.

חשש השיעבוד קיים איפוא ועומד תמיד, וכשאנו באים לחוג את חג החירות, עלינו ליכור את העבדות שקדמה לה, והמצה, בשתי משמעויותיה, משמשת הדגמה לכך. כל העשייה הכרוכה בהכנת המצה, כל אותה זהירות לכל תחמיץ חלילה, מעידה על ההגבלות הללו, אשר אם הוטלו מבפנים, מביאים אתן חירות, ואם הוטלו מבחוץ, מביאים אתן שיעבוד. המצה הנה איפוא סמל לחירות ולשיעבוד כאחת — כאזהרה מפני הסכנה המאיימת על החירות, אם לא נדע להשתמש בה כיאות.

הכושר לפיקוח עצמי, להתגברות עצמית, כאמצעי הכרחי לשמירת שלימותה של החירות, תובע מידה של בגרות רוחנית ומוסרית גם יחד — בלבם של אלה השואפים לקראת החירות. סיגולו של החופש קודם זמנו בידי עם, שעדיין לא חונך בביקורת עצמית ובהתגברות עצמית, משול לגתנית חרב בידי פרא היוצא להרוג ולחבל. בכך אפשר למצוא טעם לאסור לאכול מצה בערב פסח — לפני שהגיע הזמן היאות לחג החירות.

החירות הנה זכות אנושית כללית, שיש לתתה בידי כל אדם. ובכל זאת הוטל על יחידים ולאומים מקדמת-דנא ועד ימינו להילחם כל עוד רוחם בם להשגתה של זכות ראשונית זו. כל קידמה שהושגה לאנושות בשאיפתה לחירות, הושגה אך במסירות נפשות.

ההישגים הדלים ביותר בדרך החירות לא נראו אלא לאחר מלחמות אורחים, ולעתים בוטל ערכם כליל בתנודות-ריאקציה אכזריות. אפילו שואפי החירות עצמם לא נהגו בחירות בכבוד הראוי להם, ולעתים הפכו אלה שנלחמו באומץ-לב ובהקרבה עצמית להשגתה, והיו בעצמם למשעבדים. לפיכך קובעת ההלכה, שכל הנרדם בהיותו מיסב לאכילת הפסח שוב אינו רשאי להשתתף בו. "נרדמו לא יאכלו". "עירנות מתמדת, — הנה התגמול הנתבע להשגת החירות". בלי עירנות ועמידה על המשמר כגון זו לא תוכל החברה האנושית להשתחרר מסכנתו של פרעה חדש, שיקום בקרבה לשעבדה בכבלי עבדות.

החירות חייבת להתבסס על בטחון כלכלי, זוהי לקחה של ההזמנה הפותחת את "הסדר": "כל דכפין ייתי וייכל. כל דצריך ייתי ויפסח". אין אדם רעב... עם רעב יכול לשמור בנאמנות על חירותו, שעבדנו, ובלבד שתפרנסנו! — זעקה זו נשמעה מפי המוני העם פעמים אין-ספור בתולדות האנושות. אבותינו ירדו מצרימה "לשבור שבר" והיו לעבדים בגלל רעבם. ואף בימינו מוכנים היחידים והעמים להשתעבד מתוך חוסר לחם. "כל דכפין" הנו ביטוי לרגש של אחווה כלפי כל אלה, הצפויים לסכנת עבדות על לא עוול בכפם. עם זאת יש בו משום תביעה ליצור תנאים כלכליים נאותים, לפיהם יזכה אף האדם הפשוט בהשגת זכותו הראשונית לחירות.

חירות נסמכת בהכרח על ענווה. הענווה מלמדת כל אדם להכיר בחסרוניו ונתיו שלו ובמעלותיו של זולתו. בכך יינצל מחטא הגאווה, שבה אימת הסכנה הגדולה ביותר לחירות; היא פוגמת בחירות, ממש כשם שתפחת המצה פוגמת בכשרותה, לא רק יחידים, אלא גם שבטים ולאומים עשויים ליפול בחרמה של הגאווה. הם מסתלפים בנקיטת הערכה מוגזמת לחשיבותם ולמעמדם בתבל. אלה מהם שזכו בעצמה פיסית למימושה של הערכה מוגזמת זו וכל הכרוך בה מטילים אך סבל ואימה על קרבנותיהם, קרבנות מחלת גדלותם. כל עוד לא ישוחררו יחידים ולאומים מחטא הגאווה, ויתרו בענווה, לא תושג החירות. כן לא תושג החירות, כל עוד לא תבודד מתענוגות חיי בשרים, ממש כשם שאין לצאת ידי מצות מצה

ב"מצה עשירה". החירות חייבת להסתפק כדברי הנביא, ב"לחם צר ומים לחץ". נכרם, החירות קשורה בעיקרה, מעבר לתחומי כבליה הכלכליים, בספירה עליונה — ספירה רוחנית ומוסרית, אלוקית. רק אלה המיטיבים להשתמש בחירות למימוש משאלות-לב רוחניים ומוסריים משיגים באמצעותה את פיתוחה וקידומה של אישיותם. עשה שהחירות מכוננת להשגת מטרות חומריות בלבד, הריהי מס' תלפת, מתרוקנת מתוכנה ומאבדת כל כושר השראה, וכך הקריאה, "לכל דכפין" — סמל החומריות — שבפתחת, "הסדר", נסמכת מיד לקריאה ל"כל דצריך": "כל דצריך ייתי ויפסח" — סמל הרוחניות, הנמוגת לתוך החומריות, שלילת החירות האופיינית לימינו נגרמה בשל תבענותם של הצרכים החומריים, בשל הנכונות להקריב את החירות האישית כדי ליצור אירגון חברתי המפקח על כל הפעילויות הפרטיות. משהגיעה החברה לכדי דרגה זו, הופך הפרט מיניה וביה לאוטומאט גרידא, לכעין חיה מתורבתת, סוס או כלב, הפועל על-פי-צו השוט של אדונו. ולעולם לא יעלה בידינו לשנות מזאת, האדם, שהנו מטבע ברייתו יצור בודד וחלש, זקוק לשררה — עליה יוכל להסתמך בכקשו הרכה וישע, ממנה יוכל לצפות להגנה מפני אויביו, לפיכך, הריהו בא להשתעבד למדינת תבענית כל-יכולה, נכנע לכל ציווייה, או שהוא פונה לד', נכנע לכל ציווייו, שאך בהם ימצא חירות מושלמת, אושר ושמחת-אמת. זוהי הבחירה הבלתי-ינמנעת הניצבת בפני כל אדם, הננו בהכרח "עבדי ד'" או "עבדי פרעה". "עבדי ד'" מקבלים עליהם באהבה את מצוות ד', הכתובות בתורה, אלה מחולקות לשלושה סוגים: חוקים, עדות ומשפטים. החוקים הגם דתיים מעצם טבעם, ותפקידם לרכוז את השומת לבנו בציווי האמונה, המהווים את הבסיס לאורח החיים והעשייה היהודיים. העדות הגה בעיקרה זכר למאורעות היסטוריים של עמנו, שתפקידה לעצב את הכרתנו הלאומית ולשמור על רציפותנו ההיסטורית, ואילו המשפטים קובעים את יחס הפעולה של חיינו המוסריים והחברתיים. הלכות הפסח ממזגות שלושה סוגים אלה של תורתנו, כפי שניכר משאלתו של "הבן החכם": "מה העדות, והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם?" "החוקים" וה"עדות" שבהלכות הפסח ברורים מאליהם ואינם טעונים כל בירור נוסף; ואילו "המשפטים" מתגלים בהלכות-פסח על אכילת זבח-הפסח "בתבורה".

על פי המחשבה וההרגשה היהודית, אין החירות יכולה להתקיים מתוך בידוד, אין אדם יחיד יכול להיות חופשי תדיר. "אין שוחטין פסח על היחיד", קובעת ההלכה, יש להתקינו בשביל הציבור ולאכלו בציבור. זאת ועוד: על-פי ההשקפה היהודית, החירות היא אוניברסאלית, היא אחדותית ואינה ניתנת לחלוקה ולקטוע. עבדות השוררת אי-שם במקום-נידח בעולם, נראית ליהודי כשליטת חירותו. החירות היא איפוא, הגשמת היעוד שהוטל על עם ישראל בתהליך תולדותיה, ולפיכך ממוג

1. ישעיה ל. כ.

2. דברים י. כ.

